

П. П. ЧУЧКА
(Ужгород)

**ДАВНЬОСЛОВ'ЯНСЬКІ ОСОБОВІ ІМЕНА, ЗАСВІДЧЕНІ
ПІВДЕННОКАРПАТСЬКИМИ УКРАЇНСЬКИМИ ОНІМАМИ**

УДК 811.16'373.23(292.453)

Чучка П. П. Давньослов'янські особові імена, засвідчені південнокарпатськими українськими онімами; 9 стор.; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано власні особові назви південнокарпатських українців, які упродовж другого тисячоліття згадуються в писемних пам'ятках або в народних говорах південнокарпатського

українського ареалу. На їх основі встановлюється питома вага власних особових імен слов'янської етимології.

Ключові слова: особова назва, ім'я, антропонім, патронім, ойконім, прізвище, прізвисько.

Resume. In this article we have analyzed proper personal names of South Carpathian Ukrainians, which have been mentioned during the second millennium in writings or in folk dialects of South Carpathian Ukrainian areas. On its basis the specific weight of Proper Personal Names of Slavonic ethymology has been determined.

Key words: Personal name, name, antroponym, patronym, ojkonym, surname, nickname.

Пам'ятки писемності свідчать, що загальна кількість власних особових імен у слов'ян під кінець Середньовіччя істотно скорочується: упродовж XIV–XV століть традиційні імена слов'янської етимології витісняються з ужитку календарними іменами староеврейського, грецького та латинського походження. З-поміж генетично слов'янських церковники допускають до вжитку тільки імена історичних осіб, які чимось дуже важливим прислужилися християнській церкві, наприклад, імена *Борис*, *Володимир*, *Станіслав*, *Віра*, *Надія*, *Любов*. Зазначений припис з особливою старанністю православна церква виконувала на Сході, у тому числі й на землях України. Внаслідок цього західні слов'яни дотепер зберегли близько сотні, південні – близько однієї тисячі традиційних слов'янських повних двоосновних та похідних особових імен, тоді як українці, білоруси та росіяни скоротили давню слов'янську іменну спадщину до одного чи двох десятків праслов'янських іменувань.

Закарпатські українці, доля яких ще задовго до масової християнізації закинула з Прикарпаття на південні схили карпатських гір, не стали винятком у цьому загальноєвропейському процесі. Середньовічні документи, писані латинською та церковнослов'янською мовами в басейні Тиси, починаючи від витоків річки Вишави в нинішній Румунії і кінчаючи витокami річки Попрада на півночі Словаччини, не виявляють особливих відмінностей у цьому загальноєвропейському процесі. А в сусідніх етносів, які в ту пору належали до однієї православної конфесії, як це було у русинів та у волохів, навіть кінцеві результати цього процесу дуже схожі. Адже мова богослужби в українців та в румунів донедавна була одна і та ж – церковнослов'янська.

Погляд на імена українців Марамороша, які живуть на українському, тобто на правому, боці річки Тиси та при її притоках Тересві, Терєблі, Ріки і Боржави, а частково і за Тисою, тобто на румунському її березі, показує, що вже в найдавніших тамтешніх латиномовних грамотах XIV та XV століть,

опублікованих у Сиготі 1900 р. [11, с.1–665], серед місцевої шляхти і православного духовенства особові імена зразка *Богдан, Доброслав, Драгомир, Ладомир, Мирослав, Радо, Станко, Стоян* ..., становили вже меншість активного іменного репертуару. А більшість імен, як *Андрій, Демко, Іван, Леца, Митро, Лазар, Маль, Никора, Павел, Петро, Стець, Томаш* ..., уже встигли вкоренитися серед шляхти. Правда, на фонетичній структурі та навіть на написанні деяких із них уже позначилися окремі особливості румунської чи угорської мов. Ось кілька імен слов'янської етимології з українських сіл марамороського Потисся: шляхтич *Драгомир* і священник *Мирослав* із с. Солотвина за 1358 р. [13, с.61], імена шляхтичів *Драг, Стан, Стойка* і *Радул* із с. Чумальово за 1420 р. [13, с.251–252], шляхтича *Мирча* із села *Вонітова* за 1470 р. [13, с.540], шляхтичі *Доброслав* і *Горзов* за 1415 р. із с. Крачуново, що на лівому березі Тиси [13, с.198], шляхтич *Богдан* із села Рускова та шляхтич *Станислав* із с. Довге за 1442 р. [1, с.321], шляхтич *Татул* із села Колодного та з с. Вільхівці за 1420 р. [1, с.252]. Імена *Влад* і *Стан* фігурують у грамоті 1406 р. із с. Н. Апша [1, с.143]. Нині частина з перерахованих слов'янських імен уже виконують тільки роль звичайних прізвищ місцевих українців та румунів [9, с.531 та ін.].

Трохи краще співвідношення між особовими іменами слов'янської та неслов'янської етимології серед поійменованої шляхти в українській грамоті 1404 року з села Грушова: з-поміж 11 осіб, згадуваних у грамоті, четверо, а саме *Балиця, Драг, Драгомир* і *Радул*, мають імена слов'янської та спірної етимології, а у решти шляхти вже сучасні календарні імена, як *Тодір, Шандр, Левко, Косте*.

У сусідніх комітатах, розташованих на середній Тисі та в Затиссі, як Угоча, Саболч, Сатмар, особливо на річці Красна, відсоток імен слов'янської етимології був ще вищим. Так, у селі *Дравці*, що на Виноградівщині, в 1220 р. (отже, до татаро-монгольської навали) зафіксовані слов'янські імена вільних людей *Краснець, Вышата*, у селі *Тросник* ще вживані імена *Богданець, Половець, Собѣславъ*, а в селі Бан, що коло замку Красна, засвідчені імена *Радьо, Бовтун, Сачко, Житець* та ще кілька особових імен серед осіб genere Ruthenos, як *Беда, Божко, Буда, Голос, Дух, Завида, Носата, Продан, Седун* [9, с. 121]. В інших документах XIV ст. із Виноградівщини ще фіксуються слов'янські імена *Боян, Вельчик, Виткош, Корч, Кречет, Руса, Склавус, Станислав, Угрин, Черник* [9, с.123]. Але загалом питома вага особових імен слов'янської етимології наприкінці Середньовіччя досить швидко спадає. Так, у найдавнішій закарпатській кирилографічній грамоті, писаній 1401 року в селі Королеві, що на Виноградівщині, серед 20 родичів дарувальника граматик Стефан Винц перераховує вже тільки три імена слов'янської етимології – *Радомир, Татомир* та жіноче ім'я *Стана* [10, с.123].

Приблизно таку ж картину зі слов'янськими іменами становив також комітат Берег, де тільки поодинокі імена залишилися із слов'янських. Це, зокрема, *Морочук, Милота, Угрин, Казимир, Руса, Руско, Татомир* і *Корочун* із Білок [10, с.122]. Та й на них уже позначилися традиції деяких канцелярій тих часів, які з усякого русина *Володислава* робили *Владислава* або *Ласлова*, а *Володимира* переіначували на *Ладомира*.

У західних комітатах краю, тобто на Ужанщині, Земплинщині в Шариші та Спіші стан із слов'янськими особовими був аналогічний. Там ще де-не-де фіксуються імена *Бык, Домаи, Драгомйр, Ладислав, Ладомир, Рашко, Станислав, Строя, Полян* та *Черник* [10, с.122], але загальна сума популярних імен не перевищує навіть 10 відсотків [10, с.123]. Це імена зразка *Borych, Velyczkó, Zdyan, Zyvylyk, Ladislaus, Lech, Neg, Zwetkó* [10, с.123].

Упродовж XVI та XVII століть особові імена слов'янського походження ще приносять писемні пам'ятки з сіл румунського Марамороша, які нині вже є румуномовними. Це такі імена, як *Bila, Velika, Vlad, Kalina, Kosz, Milka, Ozima, Raste* ... [10, с.125].

Розпорядженням Трідентського собору 1563 року церква заборонила надавати новонародженим інші імена, ніж імена святих [10, с.125], що спричинило масову двоімненість людей у повсякденному вжитку: у містах і селах з'являються двослівні особові іменування на зразок запису із села Вонігово: *Georgius, qui cum alio nomine Weliczko vocatur* [11, с.212]. Зрозуміло, що в подібних випадках нелегко встановити, котрий саме із двох компонентів іменування є власне іменем, а котрий із них виконує роль прізвиська чи прізвищевої назви, хоча подібні іменування трапляються і пізніше, навіть у наші дні. Пор. латинографічний запис кріпака з села Горінчова за 1720 рік *Prodanus Prodanecz* [11, с.144], зіставивши його з сербським іменем *Проданац* [16, с. 162] або запис у паспорті студентки УЖДУ 70-их років *Калина Марина*.

Загальної кількості власних особових імен слов'янської етимології, вживаних у карпатському регіоні упродовж другого тисячоліття на південних схилах Українських Карпат, не встановлено, оскільки не всі вони зафіксовані писемними пам'ятками. Та й ті, що засвідчені документально, неоднорідні. По-перше, серед них є утворення, успадковані ще з доби праслов'янської мовної спільності, є іменні утворення часів східнослов'янської спільності, а є й слов'янські імена власне українські. Але й серед перерахованих груп є автохтонні особові імена, які предки українців безперервно зберігали упродовж віків, а є слов'янські імена, занесені в Карпати пізніше, тобто слов'янські імена-пришельці, занесені в Карпати південними слов'янами, передусім болгарами чи сербами та навіть неслов'янськими народами – волохами й угорцями. Вони несуть на собі фонетичні та морфологічні сліди

болгарської, сербської, румунської чи угорської мов, наприклад, південнослов'янське неповноголосся *trat, *tlat, специфічні рефлексії фонем *м*, постпозитивні артиклі, зімкнену фонему *ѣ*, особливості наголошування і т. ін., чого не можна не враховувати.

Важчий випадок, коли сам патронім як окремо взята лексема письмово не засвідчений, а засвідчений лише похідний від нього ойконім, до того ж спотворений ще угорською метатезою. Так, наприклад, закарпатський ойконім *Имстичово*, який уперше згадується 1351 року у вигляді написання *Misztice* [2, 261], міг утворитися тільки від незафіксованого історично патроніма *Мьстичь*, а той, у свою чергу, є похідним від усіченого особового імені *Мьста*, що відповідало повній його формі на зразок *Мстиславъ*, *Мьстиборъ*, *Мьстивой*, *Мьстигнъвъ*, чи *Мьстиславъ*. Подібних фактів на території України немало. Тому в пошуках утрачених особових імен слов'янської етимології краще звертатися до такого джерела, як старовинні ойконіми.

Словотвірний аналіз південнокарпатських ойконімів підтверджує, що майже половина назв тутешніх населених об'єктів, як і ойконімів інших областей Західної України взагалі, утворено в Середньовіччі. Твірні основи цих ойконімів називали засновника відповідного поселення на його ім'я або на прізвище, а словотвірний формант разом із закінченням чи без нього визначав характер власності (індивідуальної чи колективної) на цей маєток.

Найбільшу кількість давньослов'янських особових імен зберігають південнокарпатські ойконіми з посесивними формантами *-ів*, *-ова*, *-ово*/*-ове*. Наприклад: *Борів*, *Бичків*, *Воронів*, *Кійов*, *Ладимірів*, *Мальців*, *Миронів*, *Нятів*, *Пачков*, *Рахів*, *Тішиїв*; *Буківцьова*, *Роскова*; *Бат'ово*, *Вонігово*, *Вучкове*, *Горінчово*, *Городилово*, *Доробратово*, *Драгово*, *Зн'ацьово*, *Жден'ово*, *Жуково*, *Завидово*, *Зарічово*, *Крачун'ово*, *Кричово*, *Ладомірово*, *Нанково*, *Ня'тово*, *Оленьово*, *Пороніково*, *Раково*, *Станово*, *Терново*, *Червеньово*, *Шелестово*. До них прилягають ще кілька ойконімів від патронімічних утворень: *Буківцьова*, *Істичово*, *Страбич'ово* (від імен Бук, Мстич, Стравич).

Присвійноприкметникова модель на *-ин*, *-ино* в південнокарпатських говорах української мови виявилася менш продуктивною. Вона зберігає у своїх основах всього близько 10 слов'янських особових імен: *Веля'тин*, *Голя'тино*, *Жн'атино*, *Кострино*, *Неліпино*, *Сорочин*, *Стройно*, *Сулін*, *Хотин*.

Патронімічну модель засвідчують усього два ойконіми на *-ичі*: – це назви сіл *Ганічі* та *Дубринічі*, що утворені від особових імен *Гань* та *Добриня*.

Є підстави вбачати давні слов'янські особові імена у південнокарпатських ойконімах з поліморфними суфіксами *-овець*, *-овиця*, *-овиці*, *-івці* та *-инці*, а саме в назвах сіл: *Воловець*, *Буковець*, *Грбовець*,

Любовець, Подóбовець, Ра́ковець, Шче́рбовець, у ойконімах *Біласóвиця, Бóгыревиця, Гостóвиця, Оріховиця*, у ойконімах *Вішківці, Комáровці, Колиба́віці, Медве́дьовці, Пузня́ковці, Ра́товці, Те́рновці, Ча́словці, Чопу́вці*.

Імовірно, іменного походження є й закарпатські ойконіми *Барані́нці, Домані́нці*.

Є підстави вбачати колишні слов'янські імена також у сучасних закарпатських топонімах (навіть мікротопонімах) зразків *Дóбронь, Домора́дж, Жді́мирь, Жéлимирь, По́рач, Ра́дванка, Рості́мирь*, утворених за допомогою давнього слов'янського посесивного суфікса *-jь*.

Декілька ойконімів південнокарпатського ареалу зберігають різні рефлексії цього ж суфікса. Наприклад, ойконіми *Горі́нча, Лі́пча, Мі́рча, Хóтча*... До речі, деякі з них, наприклад назва села *Мі́рча*, дотепер зберігає морфологічні ознаки іменників середнього роду при його відмінюванні: *ході́ли до Мі́рча, бу́ли пуд Мі́рчом*...

Правдоподібно, до цього типу утворень слід віднести також ойконіми з основою на губний приголосний, після якого з'являється епентетичне *л'*. Наприклад, ойконіми *Бедéвля, Корóмля, Терéбля, Черно́го́вля*, що від антропооснов *Бѣд-, Кором-, Терєб-, Убыслав-, Чьрно́го́лов-*. Звертає увагу на себе й те, що більшість українців, які живуть навіть по сусідству з цими населеними пунктами, не підозрюють, який попередній зміст цих назв, як вони відмінюються.

І, нарешті, найчисленнішу групу власних особових імен слов'янського походження зберігають прізвища. Так, серед 12 тисяч актуальних прізвищ сучасного українського населення Закарпаття нині функціонує більше, ніж одна тисяча таких, що виводяться з давньослов'янських двоосновних (безсуфіксних, усічених та суфіксальних) утворень, а також із слов'янських відапелятивних імен різної структури. Семантичні групи цих імен описано нами у двох монографіях [9, с. 36–647; 10, с. 120–127] та в кількох наукових статтях.

Упродовж останніх кількох років автор цієї статті працює над укладанням загальнонаціонального історико-етимологічного словника власних особових імен. Робоча назва цієї праці – “Слов'янські імена українців другого тисячоліття” (близько 2 000 імен).

Нерозв'язаним питанням на шляху до встановлення загальної кількості вживаних імен слов'янської етимології в українців, як і в інших слов'янських народів, є також відсутність погодженого погляду на варіантність самих імен, а отже, і на спосіб подачі їх у реєстрі такого словника. Наприклад, не погоджено, як подавати (в одній словниковій статті чи в кількох статтях) різні прояви одного імені *Любов* – як одне ім'я чи, може, подавати кожний

його варіант, як *Люба, Любка, Любця, Любиця, Любчик, Любава, Любаша* і т. ін. в окремих статтях. Те саме стосується варіантів чоловічого імені *Станислав*, власне *Стан, Станко, Станочко, Станьо, Станчо, Станчик, Стануля* і т. п., чи всі подати під гаслом *Станислав*. На нашу думку, в історичних словниках особових імен кожний словотворчий варіант імені краще подавати окремою словниковою статтею з відповідними текстуальними ілюстраціями та стилістичними оцінками, оскільки на різних територіях (та ще й у різні часи) стилістична вартість різних варіантів того ж імені часто буває різною. Пор. варіанти імені *Надія* – *Надя, Надька, Надюся, Надюша, Надійка* і т. п.

Що ж до підрахунків кількості слов'янських імен у кожного окремого слов'янського народу, то, напевно, краще підрахувати не кількість самих зафіксованих варіантів, а кількість тих їх твірних основ [12, с. 18].

Призначення словника, особливості побудови та зразки опрацювання окремих його словникових статей опубліковано нами в кількох наукових виданнях:

Українські особові імена: історико-етимологічний словник // Науковий вісник УжНУ. Серія філології, 9. – Ужгород, 2004. – С. 20–26.

Власне українські особові імена // ж. Дивослово. – К., 2004. – № 4. – С. 19–22.

Повернімо нашим дітям рідні імена // Наук. збірник “Бойківщина”. – Дрогобич, 2004. – Т. 2. – 330 с.

Слов'янські автохтонні імена, гідні реабілітації // Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства (Зб. наук. праць). Вип. 7: Російське і зіставне мовознавство. – Ужгород, 2004. – С. 14–15.

Призабуті імена українок // Актуальні питання антропоніміки. – К., 2005. – С. 243–250.

Аби уникнути помилок, допущених попередніми укладачами подібних словників, наприклад, Н. М. Тупіковим чи В. Ташицьким, які при визначенні кордонів мови керуються не стільки етнічними, скільки міждержавними кордонами, ми прагнемо добути якомога більше інформації про особу з відповідним іменем.

У випадках, коли реєстрове особове ім'я записано тільки латинським, польським чи угорським відповідником, ми прагнемо транслітерувати або транскибувати його засобами сучасної української графіки.

Література

1. Грковић М. Речник личних имена код Срба. – Београд, 1966. – 328 с.
2. Дژه Л. Очерки по истории закарпатских говоров. – Будапешт, 1967. – 306 с.
3. Демчук М. В. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – Київ. – 172 с.
4. Илчев С. Речник на личните и фамилни имена у българите. – София, 1969. – 627 с.
5. Петров А. Карпаторусские межевые названия из пол. XIX в. – Прага, 1928. – 223 с.
6. Петров А. Древнейшие грамоты по истории Карпаторусской церкви и иерархии. 1391–1498. – Прага, 1930.
7. Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён. – СПб, 1903. – 913 с.
8. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ // У кн. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – С. 592–622.
9. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів, 2005. – 649 с.
10. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. – Ужгород, 2008. – 672 с.
11. Bélay V. Máramaros megye társadalma is nemzetiségei. A megye betelepítésétől a XVIII. század elejéig. – Budapest, 1943. – 225 old.
12. Malec M. Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych. – Wrocław etc., 1971.
13. Mihályi J. Máramarosi diplomák XIV és XV századból. – Máramaros-sziget, 1900. – 674 old.
14. Taszycki W. (Redaktor). Słownik staropolskich nazw osobowych. Tomy 1–7. – Warszawa etc., 1965–1987.
15. Wolnicz-Pawlowska E. Antroponimia lemківska na tle polskim i słowackim (XVI–XIX wiek). – Warszawa, 1993. – 340 s.